

"מורנו" להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

מאבות מלאכות שבת (שיעור 7)

מלאכת צד

שיעור מספר 57

בפרק ז' ממסכת שבת (משנה ב) מנו חז"ל את אבות המלאכה. אחד מהם הוא הצד צבי. בשיעור זה נגדיר את מלאכת הצידה – מהי צידה האסורה מדאורייתא ומדרבנן, מי הן החיות שחייבים על צידתם, וכיצד מותר להתמודד עם חיות מסוכנות ומציקות בשבת.

כיצד צדים?

משנה מסכת שבת פרק יג משנה ה

רבי יהודה אומר: הצד צפור למגדל וצבי לבית – חייב. וחכמים אומרים: צפור למגדל, וצבי לבית ולחצר ולביבין. רבן שמעון בן גמליאל אומר: לא כל הביבין שוין. זה הכלל: מחוסר צידה – פטור, ושאינו מחוסר צידה – חייב

לכאורה עולה שרבי יהודה מקל יותר מחכמים. לפי רבי יהודה חייב על צידת הצבי לבית, אך לא לחצר או לביבין. לפי חכמים חייב בכל המקרים הללו. ברם, רשב"ג מגביל את דברי חכמים¹ (במסכת ביצה דף כד ע"א ד"ה השתא, רש"י מתלבט אם רשב"ג מבאר את חכמים או חולק עליהם) לביבין בהם הצבי אינו מחוסר צידה. אם הצבי עדיין מחוסר צידה, הרי שהכנסתו לביבין היא איסור דרבנן בלבד (כבכל מקום במסכת שבת, "פטור" משמעו שאינו חייב מדאורייתא, אך אסור מדרבנן, למעט המקומות בהם נאמר מפורשות אחרת).

❖ הרחבות – העמקה במחלוקת רבי יהודה וחכמים, וגדר צידת ציפור בבית עם חלונות פתוחים

ביום טוב מותר לשחוט חיות ועופות כדי לאכול, אך אסור לצוד אותן. במשנה במסכת ביצה משמע שיש הבדל בין דגים לבין חיות –

משנה מסכת ביצה פרק ג משנה א

אין צדין דגים מן הביבין ביום טוב, ואין נותנין לפניהם מזונות, אבל צדין חיה ועוף מן הביבין, ונותנין לפניהם מזונות. רבן שמעון בן גמליאל אומר: לא כל הביבין שוין. זה הכלל: כל המחוסר צידה – אסור, ושאינו מחוסר צידה – מותר

❖ הרחבות – האם יש הבדל בין צידת דגים מבריכה וצידת חיות מביבין ביום טוב?

המשנה במסכת שבת עוסקת בהגדרת איסור הצידה. המשנה במסכת ביצה מגדירה מה נחשב כדבר שכבר ניצוד, ולאור זאת מותר לקחת אותו ביום טוב. לכן המשנה במסכת ביצה היא תמונת הראי של המשנה במסכת שבת.

מתבררת נקודה יסודית. ישנו שלב מסוים בו החיה נחשבת ניצודה, ועל כן אין אפשרות לצוד אותה יותר. לדוגמה – לפי רשב"ג, כאשר החיה נמצאת בביבין בו היא איננה מחוסרת צידה (מושג שטרם הגדרנו עד תום), כבר אין משמעות לצמצום והגבלת חירותה מעבר לכך, ולכן ביום טוב מותר לקחת אותה משם.

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קו עמוד ב

ורמינהו: ביבין של חיות ושל עופות ושל דגים – אין צדין מהם ביום טוב, ואין נותנין לפניהם מזונות. קשיא חיה אחיה, קשיא עופות אעופות! ... אמר רבה בר רב הונא: הכא בצפור דרור עסקינן, לפי שאינה מקבלת מרות. דתנא דבי רבי ישמעאל: למה נקרא שמה צפור דרור – מפני שדרה בבית כבשדה. השתא דאתית להכי – חיה אחיה נמי לא קשיא, הא – בביבין גדול, הא – בביבין קטן. היכי דמי ביבין גדול, היכי דמי ביבין קטן? אמר רב אשי: כל היכא דרהיט בתריה, ומטי לה בחד שיחייא – ביבין קטן, ואידך – ביבין גדול. אי נמי: כל היכא דנפיל טולא דכתלים אהדדי – ביבין קטן, ואידך – ביבין גדול, ואי נמי: כל היכא דליכא עוקצי עוקצי – ביבין קטן ואידך – ביבין גדול

¹ ביארנו על פי מה ששמענו בהמשך הגמרא, שרשב"ג מבאר את דברי חכמים. ברש"י על מסכת ביצה דף כד ע"א התלבט אם רשב"ג בעצם חולק.

רש"י מסכת שבת דף קו עמוד ב

גמרא. ביברין - קרפיות מוקפין
 אין צדין מהן ביום טוב - אלמא לאו ניצוד ועומד קא חשיב ליה, שמע מינה: המכניסו לביבר - אין זו צידתו
 ואין נותנין לפנייהן מזונות - כיון דהן מוקצה, לא מצי למטרח עלייהו
 בצפור דרור - מתניתין דקתני צפור לבית לא - בצפור דרור עסקינן, שדרכה לדור בבית כבשדה, ונשמטת מזוית לזוית.
 חיה אחיה נמי - מוקמי כרבנן
 והא ביבר קטן - מתניתין דהכא
 והא - מתניתין דביצה בביבר גדול
 שיחייא - מרוצה, שהוא שוחה לאחוז בה
 עוקצי - פיאות להשמט בהן
 ואידך - כל מי שאינו כן

חברותא שבת דף קו עמוד ב

ורמינהו: תניא: ביברין של חיות ושל עופות ושל דגים אין צדין מהם ביום טוב, ואין נותנין לפנייהם מזונות. קשיא
 חיה אחיה, קשיא עופות ועופות דבמשנה כתוב שצדין מהם ביום טוב ובברייתא כתוב שאין צדין? ... ומתריצין: אמר
 רבה בר רב הונא: הכא במתניתין בצפור דרור עסקינן דלא הוי כניצוד, בבית לפי שאינה מקבלת מרות, אבל צפור
 רגילה הרי היא כניצודה, בבית, וה"ה בביבר מקורה וא"כ יש לקיים את התירוץ דלעיל דהמשנה בביצה מדברת
 בביבר מקורה והברייתא בביבר שאינו מקורה. דתנא דבי רבי ישמעאל: למה נקרא שמה צפור דרור? מפני שדרה
 בבית כבשדה שפורחת מזוית לזוית ... הברייתא שאוסרת לצוד חיה מביברין בביבר גדול, והא מתניתין בשבת שאסור
 לצוד חיה לתוך ביבר ומשנה דביצה שמתרת לצוד ביום טוב מתוך הביבר בביבר קטן דהוי כניצוד ועומד שם
 [וכמבואר במתניתין בדברי רשב"ג שיש חילוק בין ביבר לביבר, ורבנן מודו ליה כדלקמן בגמ']. והוינן בה: היכי דמי
 ביבר גדול, היכי דמי ביבר קטן? אמר רב אשי: כל היכא דרהיט בתריה ומטי לה בחד שיחייא שמגיע אליה בריצה
 אחת, זהו ביבר קטן. ואידך אם לא די לו בריצה אחת, הוי ביבר גדול. אי נמי: כל היכא דנפיל טולא דכתלים אהדדי
 הכתלים קרובים עד שצל הכתלים נוגעים זה בזה, ביבר קטן. ואידך אם הכתלים רחוקים מכן, ביבר גדול. ואי נמי:
 כל היכא דליכא עוקצי עוקצי שהבית עגול ואין בו זויות שהחיה יכולה להתחמק לשם, ביבר קטן. ואידך אם אינו כן
 ביבר גדול.

רב אשי מציע שלוש הגדרות לביבר בו החיה נחשבת ניצודה –

- א. תלוי אם האדם יכול לתפוס את החיה בשחייה אחת.
- ב. תלוי ברוחב הביבר. אם הביבר צר מספיק, החיה נחשבת ניצודה בביבר זה (בעלי התוספות במקום מעירים שהיה גובה סטנדרטי לכתלי ביברים, ולכן נפילת הצל של כותל אחד על משנהו שיקף רוחב מוגדר אחיד).
- ג. תלוי אם ישנם פינות וחרכים בהם החיה יכולה להתחמק מהאדם.

❖ הרחבות – העמקה במושג "שיחייא"

לכאורה כל ההגדרות מכוונות לכיוון אחד – אם לחיה יש אפשרות לחמוק מהאדם, היא איננה נחשבת כניצודה. ואם איננה יכולה, היא נחשבת ניצודה. מעניין הוא שההגדרה הראשונה תלויה ביכולותיו של האדם. יתכן שישנו אדם בעל כושר חריזות שיכול בשחייה אחת לתפוס חיה בתנאים בהם אחר אינו מסוגל. ההגדרות הבאות עוסקות במבנה הביבר. הרמב"ם פוסק את האוקימתא הראשונה והשנייה –

רמב"ם הלכות שבת פרק י הלכה כ

כל מקום שאם ירוץ בו יגיע לחיה בשחיה אחת, או שהיו הכתלים קרובין זה לזה עד שיפול צל שניהם לאמצע כאחד הרי זה מקום קטן, ואם הבריה הצבי וכיוצא בו לתוכו חייב, ומקום שהוא גדול מזה המבריח חיה ועוף לתוכו פטור

פרשני הרמב"ם (עיין מרכבת המשנה, ועוד רבים) מפרשים שההגדרה השלישית כלולה בשתי הקודמות. האם ההגדרה השנייה איננה כלולה בראשונה? אם הצל של הכותל האחד ייפול על משנהו, לכאורה זהו ביבר בו אדם יכול לתפוס את החיה בשחייה אחת!

נראה שהרמב"ם מבין שבמלאכת הצידה ישנם שני צדדים. ישנו צד סובייקטיבי – אם האדם הביא את החיה למצב בו הוא יכול לתפוס אותה בשחייה אחת, הרי שצד את החיה. הוא סיים את מלאכתו. אך ישנו גם מצב בו החיה אובייקטיבית נחשבת כניצודה, גם בליט אדם שידוע כיצד לתפוס אותה. לכן הרמב"ם נזקק לשתי ההגדרות.

בהמשך נעמוד על השניות הזאת ונבחן היבטים נוספים שלה.

השו"ע הסתפק בהגדרה הכללית –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שטז סעיף א

הצד צפור דרור למגדל שהוא ניצוד בו, ושאר צפרים, וצבי, לבית או לביבר שהם ניצודים בו, חייב; ואם אינו ניצוד בו, פטור אבל אסור

(כפי שהזכרנו בתחילת הדברים, רשב"ג אומר שאם החיה מחוסרת צידה, פטור אבל אסור). אחרי שהגמרא הציגה שכאשר ניתן לתפוס את החיה בקלות, היא כבר נחשבת ניצודה, היא מביאה דוגמאות לשני מצבי קיצון. מצד אחד – חיה שגם אם יתפסה בידו, אי אפשר לומר שהיא תחת שליטתו –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קו עמוד ב

אמר רבי ירמיה בר אבא אמר שמואל: הצד ארי בשבת אינו חייב עד שיכניסנו לגורזקי שלו

רש"י מסכת שבת דף קו עמוד ב

הצד ארי - אפילו תופסו אין זו צידתו, שכשכועס משחית והולך עד שיכניסנו לגורזקי שלו - בית משמר העשוי לו, כמין תיבה

חברותא שבת דף קו עמוד ב

אמר רבי ירמיה בר אבא אמר שמואל: הצד ארי בשבת אינו חייב עד שיכניסנו לגורזקי שלו לכלוב המיועד לו, אבל מחוץ לכלוב אפילו תופסו בידו אין זו צידתו שיכול להשתמט ממנו מצד שני - ישנן חיות משוחררות, שצידתן איננה נחשבת צידה, מכיוון שאין אתגר בתפיסתן -

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קו עמוד ב

תנו רבנן: הצד צבי סומא וישן - חייב, חיגר וזקן וחולה - פטור. אמר ליה אביי לרב יוסף: מאי שנא הני ומאי שנא הני? - הני - עבידי לרבויי, הני - לא עבידי לרבויי. - והתניא: חולה - חייב! אמר רב ששת: לא קשיא, הא - בחולה מחמת אישתא, הא - בחולה מחמת אובצנא

רש"י מסכת שבת דף קו עמוד ב

סומא וישן עבידי לרבויי - לישמט, כשמרגישין יד אדם. אובצנא - עייפות, שאינו יכול לזוז ממקומו, ניצוד ועומד הוא

חברותא שבת דף קו עמוד ב

תנו רבנן: הצד צבי סומא, וישן, חייב. אבל צבי חיגר צולע, וזקן, וחולה, פטור. אמר ליה אביי לרב יוסף: מאי שנא הני ומאי שנא הני? שהרי גס סומא וישן הוא כניצוד. אמר ליה רב יוסף: הני עבידי לרבויי הסומא והישן בורחים כשמרגישים יד אדם הנוגעת בהם ולא הוי כניצודים, ואילו הני לא עבידי לרבויי החיגר והזקן וחולה אינם יכולים לברוח והרי הם כניצודים. ומקשינן: והתניא: הצד צבי חולה חייב? ומשנינן: אמר רב ששת: לא קשיא: הא דחייב בחולה מחמת אישתא מחלה שיכול עדיין ללכת. הא דפטור בחולה מחמת אובצנא עייפות, שאינו יכול לזוז ממקומו, וניצוד ועומד הוא

מצד אחד, לכאורה אין חידוש רב בסוגיה זו. בסוגיה הקודמת הגדרנו שמבחינת הדין מדאורייתא, החיה נחשבת כניצודה מעת שאדם מסוגל לתפוס אותה בקלות. הצעד הבא הוא להגדיר שישנן חיות שניתן לתפוס בנקל, וממילא הן ניצודות ועומדות (יש לציין שהלכתית יש הבדל בין הסוגיות - במסכת ביצה נאמר שמותר לתפוס את החיה שצד מבעוד יום וניתן לתפסה בחד שיחייא, ואילו כאן נאמר שפטור, כלומר יש בכך איסור דרבנן. חז"ל אסרו את צידת החיה שלא הייתה תפוסה בידו לפני שבת. אך אנו מתחקים אחר הגדרת מלאכת צד דאורייתא. ברם, בהרחבה הבאה נביא שיטות פוסקים שהתירו לצוד חיות איטיות לכתחילה בשבת). ובכל זאת יש בכך חידוש גדול. הנחת הדברים הייתה שהצידה היא לכידה של החיה. מתברר שצריך להגדיר את מלאכת הצידה באופן שונה. נסכם את שלמדנו עד כה, ונחدد את ההגדרה של מלאכת צידה על ידי בחינת מיני החיות שאסור לצודן.

❖ הרחבות – האם ישנן חיות איטיות שמותר לצודן לכתחילה בשבת?

לסיכום:

במשנה (מסכת שבת פרק יג משנה ב) חלקו רבי יהודה וחכמים אם הצד ציפור למגדל וצבי לבית חייב. רשב"ג מגדיר את שיטת חכמים, שהצד באופן בו החיה מחוסרת צידה – פטור (אך אסור מדרבנן), אחרת – חייב. במשנה (מסכת ביצה פרק ג משנה א) מגדירים אלו חיות נחשבות שניצודות ועומדות, והלכך מותר לצוד אותן ביום טוב. ממשניות אלו אנו למדים שישנו שלב בו החיה ניצודה ועומדת, ומאותו שלב ואילך אין איסור (לכל הפחות, מדאורייתא) לתפוס אותה.

בגמרא (מסכת שבת דף קו ע"ב) רב אשי מציע שלוש הגדרות לביביר בו החיה נחשבת ניצודה –

1. תלוי אם האדם יכול לתפוס את החיה בשחייה אחת.
 2. תלוי ברוחב הביביר. אם הביביר מספיק צר, החיה נחשבת ניצודה בביביר זה (בעלי התוספות במקום מעירים שהיה גובה סטנדרטי לכתלי ביבירים, ולכן נפילת הצל של כותל אחד על משנהו שיקף רוחב מוגדר אחיד).
 3. תלוי אם ישנם פינות וחרכים בהם החיה יכולה להתחמק מהאדם.
- בכל ההגדרות עולה ש אם לחיה יש אפשרות לחמוק מהאדם, היא איננה נחשבת כניצודה. ואם איננה יכולה, היא נחשבת ניצודה. וכך פסק בשו"ע (סימן שטז סעיף א).
- לאור הגדרה זו, מובנים דברי הגמרא (שם) האומרת שאריה אינו נחשב ניצוד עד שיהיה בכלוב קטן, ומצד שני, אין איסור דאורייתא בצייד חיות שאינן יכולות לברוח מהאדם (ברם אם הן משוחררות, יש איסור דרבנן בציידתן).

דבר שבמינו ניצוד

משנה מסכת שבת פרק יד משנה א

שמונה שרצים האמורים בתורה, הצדן והחובל בהן – חייב. ושאר שקצים ורמשים, החובל בהן פטור, הצדן – לצורך – חייב, שלא לצורך – פטור. חיה ועוף שברשותו – הצדן פטור, והחובל בהן חייב

המשנה מתנה את החיוב על צידת החיה בצורך שיש לאדם בה. הגמרא מציגה שהדברים תלויים במחלוקת תנאים –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קז עמוד ב

תניא: הצד פרעוש בשבת, רבי אליעזר מחייב ורבי יהושע פוטר! – אמר רב אשי ... דמר סבר: דבר שאין במינו ניצוד – חייב, ומר סבר: פטור

לכאורה עולה מחלוקת תנאים אם חייבים על ציד שאין בו צורך. אך בהמשך הסוגיה הגמרא אומרת שזו מחלוקת מוכרת –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קז עמוד ב

הצדן לצורך חייב וכו'. מאן תנא? אמר רב יהודה אמר רב: רבי שמעון היא, דאמר מלאכה שאין צריכה לגופה – פטור עליה

מהו היחס בין הדברים? מהמשנה עלה שיש חיות שהצד אותן חייב, ואחרות שחייב רק אם צדן לצורך. הגמרא אומרת שזו דעת רבי שמעון, האומר שאינו חייב על מלאכה שאינה צריכה לגופה. האם ברישא רבי שמעון מודה שחייב גם אם צדן שלא לצורך?

רש"י מסכת שבת דף קז עמוד א

שלא לצורך פטור – דאין במינו ניצוד, והויא מלאכה שאינה צריכה לגופה, ור' שמעון היא כדמוקי לה בגמרא

הגמרא אומרת שדברי המשנה מבוססים על דברי רבי שמעון, הפוטר על עשיית מלאכה שאינה צריכה לגופה. מהו ההבדל בין החיות שבתחילת המשנה לשקצים ורמשים המחכרים בהמשך? מדוע רק בסיפא מחכרת ההבחנה בין הצד לצורך והצד שלא לצורך?

רש"י מבאר שהשקצים ורמשים שבסוף המשנה אלו חיות שאין במינן ניצוד, ולכן אם אין סיבה חיובית לצודם – פטור.

אך התלייה של "אין במינו ניצוד" בכך שזו מלאכה שאינה צריכה לגופה מסבכת מעט, מכיוון שהיא אומרת שמחלוקת רבי אליעזר ורבי יהושע תלויה במחלוקת רבי יהודה ורבי שמעון אם חייב על מלאכה שאינה צריכה לגופה! בעלי התוספות דוחים את דברי רש"י מטעם זה –

תוספות מסכת שבת דף קז עמוד א

ואינו נראה, דהא מאן דפטר אין במינו ניצוד פוטר אפילו לצורך!

בעלי התוספות מניחים שרבי יהושע פוטר אם צד את בעל החי שאין במינו ניצוד גם אם צדו לצורך. לאור זאת הם מכריעים –

אלא יש לפרש דאפילו במינו ניצוד פטור, משום דהויא מלאכה שאינה צריכה לגופה

במגמה לנתק את המשנה, ואת החיבור שהגמרא חיברה אותה למחלוקת רבי יהודה ורבי שמעון, ממחלוקת רבי יהושע ורבי אליעזר, בעלי התוספות מעמידים את המשנה בשקצים ורמשים שמינן ניצוד. לכאורה טענה זו סבירה, אך היא מעוררת בעיה חדשה. הרישא של המשנה חייבה על צידת שמונה שרצים בלא להבחין ברצונו של הצד. לפי רש"י ההבחנה בין הרישא לסיפא היא שהרישא עוסקת במה שמינו ניצוד, והסיפא לא. אך לפי בעלי התוספות גם הסיפא עוסקת במה שבמינו ניצוד! לאור זאת הם מבארים את הרישא –

תוספות מסכת שבת דף קז עמוד א

אבל בשמונה שרצים דרישא, דיש להם עור, סתמייהו ניצודין לצורך עורן

אם כן, בעלי התוספות מבחינים בין שלוש קטגוריות –

- א. מה שאין במינו ניצוד – לגביהם יש מחלוקת רבי יהושע ורבי אליעזר אם חייב, אפילו אם צד אותם לצורך.
 - ב. מה שבמינו ניצוד – החיוב על צידתם תלוי בכוונת הצד.
 - ג. חיות שהצורך בצידתם ברור מאליו, ועל כן חייב על צידתם גם ללא כוונת שימוש.
- רש"י, לעומת זאת, מבחין בין שני סוגי חיות – אלו שבמינו ניצוד, עליהם חייב, ואלו שאין במינו ניצוד. מדברי רש"י משמע שמחלוקת התנאים היא רק אם צדם שלא לצורך. כלומר – אם צד כל חיה שהיא לצורך – חייב. אם צד חיה שלא לצורך – אם במינה ניצוד – בכל זאת חייב. ואם אין במינה ניצוד – פטור, אך רק בגלל שצדה שלא לצורך.

רמב"ם הלכות שבת פרק א הלכה ז

כל העושה מלאכה בשבת אף על פי שאינו צריך לגופה של מלאכה חייב עליה

הרמב"ם פוסק להלכה כרבי יהודה, שחייב על מלאכה שאינה צריכה לגופה. ובכל זאת הוא פוסק –

רמב"ם הלכות שבת פרק י הלכה יט

הצד דבר שדרך מינו לצוד אותן חייב, כגון חיה ועופות ודגים, והוא שיצוד אותן למקום שאינו מחוסר צידה

הרמב"ם פוסק כרבי יהודה, וגם כרבי יהושע. למדנו לעיל שרש"י פוסק כרבי שמעון, ותולה את דברי רבי יהושע בשיטתו. הרמב"ם, אם כן, בהכרח סובר כשיטת בעלי התוספות, שהפטור של צידת דבר שאין במינו ניצוד נובע ממהות מלאכת צד, ולא מדין מלאכה שאינה צריכה לגופה. אך מניין נובע פטור זה? אם כן עלינו לבאר שני דברים –

- א. מדוע בעלי התוספות, הפוסקים כרבי שמעון, מחייבים על שמונה שרצים גם אם לא צד אותם לצורך?
- ב. מדוע הרמב"ם פוטר על צידת מין שאין במינו ניצוד, הרי הרמב"ם מחייב על מלאכה שאינה צריכה לגופה?

שו"ת אבני נזר חלק אורח חיים סימן קפט אות ז

ונראה לי דהיינו טעמא דדבר שאין במינו ניצוד פטור. דשניא מלאכת צידה משאר מלאכות. שיש בהן שינוי בדבר שנעשה בו המלאכה. ואפילו הוצאה מרשות לרשות נשתנה במה שהוא ברשות אחר. אבל צידה אין שום שינוי בגוף החיה, רק אצל האדם שנעשה ברשותו. ועל כן דבר שבמינו ניצוד לצורך גופו חשיב ברשותו שיש לו דבר מה. אבל דבר שאין במינו ניצוד, משום שאין בהם תועלת כלל, אין לו כלום אף לאחר שניצוד, כגון הצד זבובים שאין בהם צורך. נמצא שלא חשיב ברשותו רק שמציל עצמו שלא יזיקו לו על כן הוא צדן. אבל לא נחשב שיש לו דבר מה. על כן לא חשיב מלאכה כלל. וכי סבירא ליה לר' יהודה מלאכה שאינה צריכה לגופה חייב. היכי דהמלאכה הוי מלאכה אף בלא הצורך והצורך רק כי היכי דליהוי מלאכת מחשבת. הוי מלאכת מחשבת אף בצורך שאינו מגופה. אבל בצידה דבלא התועלת לא הוי מלאכה כלל אינו מועיל התועלת שלא יזיקו וכנ"ל ודו"ק

המשותף לאבות מלאכות שבת היא שהן מחדשות ויוצרות מציאות חדשה. ברובן המכריע ניתן להצביע על תוצר (אובייקטיבי) שנוצר מהמלאכה. האוכל התבשל. האוכל נברר מהפסולת. מחלוקת רבי שמעון וחכמים היא על המצבים בהם אדם התכוון לבצע פעולה, שהיא מלאכה האסורה בשבת, אך מטרת עשייתו איננה למטרה שהפכה את הפעולה הזו לאיסור מלאכה. לפי רבי שמעון הוא פטור, מכיוון שמטרת עשייתו לא הייתה להפיק את המטרה האסורה. רבי יהודה מחייב, מכיוון שבסופו של דבר ניתן להצביע על תוצר שהאדם יצר בכוונה תחילה (שהרי האדם התכוון לעשות את מה שעשה, אלא שמטרתו לא הייתה למטרה זו). מלאכת צד חריגה בכך שלא נוצר בה שום דבר אובייקטיבי. מה שנוצר הוא רק התוצר הסובייקטיבי – יכולת האדם לנצל את החיה לשימוש. נביא לכך את שתי הראיות שלמדנו לעיל –

הרמב"ם פוסק מדד אובייקטיבי לצידה, ומדד סובייקטיבי. אם האדם הביא את הצבי למצב בו הוא יכול לתפסו בשחייה אחת, חייב. מדוע? מכיוון שהמדד הוא אם מבחינתו החיה מוכנה לשימוש בעת שיחפוץ. מדוע מותר לצוד צבי חולה שמעולם לא צדו בעבר? לא מפני שכבר צדו אותו (כאמור, מדובר בחיה שלא צדו קודם לכן!). הצבי נתון מראש לשליטתו הפוטנציאלית של האדם. אובייקטיבית מדובר בחיה משוחררת, שהרי איש לא צד אותה בעבר. אך מכיוון שסובייקטיבית, מבחינת האדם צבי זה מוכן לשימוש אימת שיחפוץ, הרי שהוא נחשב ניצוד ועומד.

אחר שהגדרנו שמלאכת הצידה היא הכנסת החיה לשליטת האדם באופן המאפשר לו להשתמש בה, נשוב ונבין את שלושת הרמות שהגדירו בעלי התוספות – חיה שאין במינה ניצוד – זו חיה שגם אחרי שהאדם לכד אותה, היא איננה מוכנה לשימוש של האדם (שהרי אין בה שימוש). לכן גם רבי יהודה פוטר על צידתה. חיה שבמינה ניצוד – צידתה שלא לצורך שימוש תלויה במחלוקת רבי יהודה ורבי שמעון (עליה המשנה אמרה שתלוי בכוונה, והגמרא ביארה שזה לפי רבי שמעון, ולא רבי יהודה). חיה שהשימוש בה נרחב – כניסתה לשליטת האדם היא בהכרח שימושית. לכן זהו מעין "פסיק רישא", גם רבי שמעון מודה שהקריטריון שהבהמה שימושית לאדם התקיים.

לסיכום:

בגמרא (מסכת שבת דף קז ע"ב) רבי אליעזר ורבי יהושע חולקים אם חייב על צידת פרעוש. רב אשי מבאר שמחלוקתם היא אם יש חיוב על צידת דבר שאין במינו ניצוד.

אך הגמרא שם מבארת שהמשנה התולה את החיוב על צייד החיות בצורך של האדם בהן אומרת שהיא דעת רבי שמעון, ואילו רבי יהודה מחייב בכל מקרה. משמע שאין כאן מחלוקת חריגה ביחס לצייד חיות שאין צורך בהן, אלא זו המחלוקת הרגילה בענין מלאכה שאינה צריכה לגופה!

ככדי לפתור את הבעיה, בעלי התוספות מבחינים בין שלוש קטגוריות –

א. מה שאין במינו ניצוד – לגביהם נחלקו רבי יהושע ורבי אליעזר אם חייב, אפילו אם צד אותם לצורך.

ב. מה שבמינו ניצוד – החיוב על צידתם תלוי בכוונת הצד.

ג. חיות שהצורך בצידתם ברור מאליו, חייב על צידתם גם ללא כוונת שימוש.

רש"י, לעומת זאת, מבחין בין שני סוגי חיות – כאלו שבמינו ניצוד, עליהן חייב, וכאלו שאין במינו ניצוד. מדברי רש"י משמע שמחלוקת התנאים היא רק אם צדם שלא לצורך. כלומר – אם צד כל חיה שהיא לצורך – חייב. אם צד חיה שלא לצורך – אם במינה ניצוד – בכל זאת חייב. ואם אין במינה ניצוד – פטור, אך רק בגלל שצדה שלא לצורך. הרמב"ם פוסק כרבי יהודה, שחייבים על מלאכה שאינה צריכה לגופה. ובכל זאת פוסק שחייב רק על מין שבמינו ניצוד. מדוע?

האבני נזר מסביר שבשונה מרוב המלאכות, בהן ניתן להבחין בתוצר של המלאכה, ללא קשר לצורך של האדם בו, למלאכת צד אין תוצר אובייקטיבי. התוצר הוא בהכרח התוצר הסובייקטיבי, התלוי בצורך של האדם.

לכן הגדרת הצייד תלויה ביכולת לתפוס את החיה בשחייה אחת. הגדרה זו מתייחסת לכך שהחיה מוכנה לשימוש של האדם, גם אם היא איננה אובייקטיבית ניצודה.

לאור זאת מובן מדוע הרמב"ם פוטר על צידת מין שאין במינו ניצוד. זו אינה מלאכה שאינה צריכה לגופה. אם לאדם אין צורך בחיה זו, זו איננה המלאכה כלל!

עתה גם מובנים יותר שלושת ההגדרות של בעלי התוספות –

חיה שאין במינה ניצוד – זו חיה שגם אחרי שהאדם לכד אותה, היא איננה מוכנה לשימוש של האדם (שהרי אין בה שימוש). לכן גם רבי יהודה פוטר על צידתה.

חיה שבמינה ניצוד – צידתה שלא לצורך שימוש תלויה במחלוקת רבי יהודה ורבי שמעון (עליה המשנה אמרה שתלוי בכוונה, והגמרא ביארה שזה לפי רבי שמעון, ולא רבי יהודה).

חיה שהשימוש בה נרחב – כניסתה לשליטת האדם היא בהכרח שימושית. לכן זהו מעין "פסיק רישא", גם רבי שמעון מודה שהקריטריון שהבהמה שימושית לאדם התקיים.

חיות שברשותו

נפקא מינה נוספת היא לחיה שברשותו –

משנה מסכת שבת פרק יד משנה א

חיה ועוף שברשותו – הצדן פטור, והחובל בהן חייב

כאשר למדנו את הלכות מוקצה (שיעור 42, החל מעמוד 8), הבחנו בין חיות הנמצאות בבעלותו של אדם והמוקצות לו מבעוד יום לבין אלו שלא. אך בהקשר של מלאכת צידה הקריטריון הוא השליטה בחיה. לכן בירושלמי מבחינים בין חיה הסרה למרותו של האדם וכזו שאינה –

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת שבת פרק יד הלכה א

לא אמרו אלא שברשות אדם. הא אם אינן ברשות אדם חייב. א"ר יוסה הדא אמרה שור שמרד הצדו בשבת חייב ברם יש לציין שבמשנה נאמר שהצד פטור. משמע שבכל זאת אסור. אך בשו"ע פוסק –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שטז סעיף יב

חיה ועוף שברשותו מותר לצודו, והוא שלא ימרודו; אבל אם הם מורדים, אסור לתפסם אפילו בחצר, אם החצר גדולה שאם לא גדלו בין בני אדם היו צריכים מצודה. הגה: וי"א דאסור לצוד חיה ועוף שברשותו ואם צדו, פטור. אבל פרה וסוס, וכל שכן שאר חיה ועוף שמרדו, אם צדו חייב חטאת, וכן עיקר. חתול, דינה כשאר חיה ואסור לתפשה בשבת

הפוסקים (עיין במגן אברהם ס"ק כו, ערוך השולחן סעיפים לו-לז, משנה ברורה ס"ק נט, ביאור הלכה ד"ה *וי"א) מבחינים בין שלושה סוגים – 1. בהמות שאינן מתחמקות מאנשים כלל. לגבי בהמות אלו אין איסור צידה כלל. 2. חיות שלא מאפשרות לאדם לתפוס אותן בכל עת, אך בסופו של דבר ישובו למרותו של האדם. לגביהן המחלוקת בין השו"ע והרמ"א שהובאה לעיל. 3. בהמות שמורדות, ואינן מאפשרות לתפסן כרגע. מוסכם שבתפיסתן עובר על איסור צד מדאורייתא.

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשלט) פרק כז סעיף לד

בעל חיים ביתי שאין דרכו להישמט מתחת יד אדם הבא לתפוס אותו, כגון הפרה והצאן, אין בו משום צידה, ומותר לגרשו לכלוב שלו ...

סעיף לה

בעל חיים ביתי שדרכו להישמט מתחת יד האדם הבא לתפוס אותו, אבל אם יוצא מכלובו במשך היום, הוא חוזר אליו בערב, כגון שאר חיה ועוף, יש בצידתו איסור דרבנן. ומכל מקום, אם קיים חשש הפסד או צער בעלי חיים, ולא ניתן להמתין עד מוצאי שבת – מותר לצודו ...

סעיף לו

במה דברים אמורים – בבעלי חיים שלא מרדו בבעליהם. אבל אם מרדו בבעליהם, ואם יצאו מכלובם לא יחזרו בערב אסור לצודם.

לסיכום:

במשנה (מסכת שבת פרק יד משנה א) נאמר שפטור על צידת חיה ועוף שברשותו. בירושלמי על משנה זו רבי יוסה מבחין בין שור שמרד ושור שלא מרד.

להלכה (בשו"ע סימן שטז סעיף ב, ומבוארים דבריו בפוסקים - מגן אברהם ס"ק כו, ערוך השולחן סעיפים לו-לז, משנה ברורה ס"ק נט, ביאור הלכה ד"ה *וי"א, ונפסק בשש"כ פרק כז סעיפים לד-לו) ישנה הבחנה בין שלושה סוגי חיות שברשותו – 1. בהמות שאינן מתחמקות מאנשים כלל. לגבי בהמות אלו אין איסור צידה כלל. 2. חיות שלא מאפשרות לאדם לתפוס אותן בכל עת, אך בסופו של דבר ישובו למרותו של האדם. לגביהן המחלוקת בין השו"ע והרמ"א שהובאה לעיל. 3. בהמות שמורדות, ואינן מאפשרות לתפסן כרגע. מוסכם שתפיסתן הוא איסור צד מדאורייתא.

חיות המסכנות והמציקות

חשוב לזכור שההבחנות שעמדנו עליהן עד כה עסקו בגדרי מלאכת צידה מדאורייתא. מכיוון שאנשים אינם בקיאים בגדרים הללו, חז"ל אסרו את כל סוגי תפיסת החיות הדומות לצידה. אסור לצוד לביבר בו החיה מחוסרת צידה. אסור לצוד חיה משוחררת, גם אם אין ביכלתה ובכוחותיה לברוח. אסור לצוד כל חיה עוף או רמש, גם אם אין במינו ניצוד. ברם, מכיוון שהאיסור הוא מדרבנן, חז"ל הקלו במקום הצורך –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קז עמוד א

אמר שמואל: כל פטורי דשבת פטור אבל אסור, לבר מהני תלת דפטור ומותר ... הצד נחש בשבת, אם מתעסק בו שלא ישכנו - פטור, אם לרפואה - חייב. וממאי דפטור ומותר - דתנן: כופין קערה על הנר בשביל שלא תאחוז בקורה, ועל צואה של קטן, ועל עקרב שלא תישך²

בעלי התוספות הרחיבו את ההיתר לחיות המציקות -

תוספות מסכת שבת דף קז עמוד ב

הצד את הפרעוש כו' ר"י פוטר - משמע דפטור אבל אסור. ואומר ר"י בשם הרב פורת דאפילו הכי, אם נושך האדם - מותר ליקחנו ולהשליכו מעליו, דמשום צער שרי. אבל אם הוא באותו ענין על האדם שאינו ירא שינשכנו, כגון על סרבלו מבחוץ - אסור ליטלו, אבל יכול להפילו מעליו

חז"ל הקלו גם באיסור נטילת נשמה, והתירו להרוג את החיות המסוכנות. הם מבחינים בין סוגי חיות שונים -

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קכא עמוד ב

אמר רבי יהושע בן לוי: כל המזיקין נהרגין בשבת. מתיב רב יוסף: חמשה נהרגין בשבת, ואלו הן: זבוב שבארץ מצרים, וצירעה שבנינוה, ועקרב שבחדייב, ונחש שבארץ ישראל, וכלב שוטה בכל מקום ... אמר רב יוסף: אנא מתנינא לה ואותיבנא לה, ואנא מתריצנא לה - ברצו אחריו ודברי הכל ... בעו מיניה מרבי ינאי: מהו להרוג נחשים ועקרבים בשבת? אמר להו: צירעה אני הורג, נחש ועקרב לא כל שכן? - דילמא לפי תומו. דאמר רב יהודה: רוק - דורסו לפי תומו. ואמר רב ששת: נחש דורסו לפי תומו. ואמר רב קטינא: עקרב - דורסו לפי תומו

מה משמעות ההיתר לדרוס "לפי תומו"?

חידושי הרשב"א מסכת שבת דף קכא עמוד ב

הא דאמר רב ששת נחש דורסו לפי תומו. פירש רש"י ז"ל שאינו צריך לזוהר ממנו שלא ידרסנו אלא דורסו לפי תומו, נראה מדבריו דלא התירו אלא משום דבר שאין מתכוין וכרבי שמעון, ואינו מחוור חדא דהא קאמר ר' ינאי צרעה אני הורג דמשמע לכתחלה ומתכוין, ... ועוד מאי קא משמע לן רב ששת דאמר נחש דורסו לפי תומו, אטו [אתא] השתא לאשמועין דהלכה כרבי שמעון בדבר שאין מתכוין? ואי אפשר לומר דהא קא משמע לן דדוקא לפי תומו אבל במתכוין לא, דהא משמע דלהיתירא קא אתא לאשמועין, דאי לא, לימא נחש אינו הורגו אלא דורסו לפי תומו! אלא הכי פירושה: דורסו, אפילו במתכוין, אלא שהוא עושה לפי תומו, שמראה עצמו כאילו אינו מתכוין, דכל כמה דאפשר לשנויי משניין

כלומר, בעצם מותר להרוג את הנחש בכוונה תחילה. אך צריך שלא יראה כאילו דורסו בכוונה. וכך פוסק בשו"ע -

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שטז ענין י

כל חיה ורמש שהם נושכים וממיתים ודאי, נהרגים בשבת אפילו אין רצין אחריו; ושאר מזיקין, כגון: נחש ועקרב מקום שאינם ממיתין, אם רצין אחריו, מותר להרגם; ואם לאו, אסור. אבל מותר לדורסם לפי תומו, ואפילו במתכוין אלא שמראה עצמו כאילו אינו מכוין

חיות מסוכנות, חובה להרגן, מפני שאפילו ספק פיקוח נפש דוחה שבת. חיות המציקות מאוד, אך אינן מסכנות חיי אדם, מותר להרוג, אך יש לעשות זאת בשינוי.

מדוע לגבי הריגה חז"ל התירו רק אם יהרוג בשינוי, ואילו לגבי צידה אין דרישה שכזו?

על פי מה שלמדנו לעיל הדברים מובנים. נטילת הנשמה יוצרת מציאות חדשה שלא הייתה קודם לכן. החיה הייתה בחיים, ועתה איננה. לכן כדי להתיר את ההריגה צריך שהשינוי יהיה ברור. אמנם הצידה שלא לצורך שימוש, איננה בגדר מלאכה. חז"ל החמירו בכך, אך במקום שהקלו, לא דרשו שינוי וכדו'. וכך ביאר מרכבת המשנה את ההבחנה -

מרכבת המשנה (חעלמא) הלכות שבת פרק י הלכה יז

במלאכת צידה שאינה פעולה מורגשת בידיים, דומיא דחרישה וזריעה, אך בהרהורא דליבא תליא מלתא... הכי נמי, הצד נחש ואין כוונתו שיהיה כבוש תחת ידו, אלא כדי שלא יזיק, חשיב מתעסק, ולא מקרי מלאכת מחשבת, ומשום הכי התירו צידת עקרב, ולא התירו הריגת עקרב, דההריגה חשיב פסיק רישא

² כפי שיתברר בהמשך ולאורך הדרך, אם מדובר בנחש או עקרב ארסיים חובה לצאת לצודם ולהרגם. העקרבים והנחשים המזכירים כאן עוקצים אך אינם מסוכנים. ובמקרה של ספק חובה לצוד ולהרוג אותם.

כלומר, בצידה לא נוצרת מציאות (אובייקטיבית) חדשה, אלא רק יחס האדם לחיה משתנה. מכיוון שהאדם אינו מתכוון לצוד את העקרב במובן שהוא משתלט עליו ומשתמש בו, זו כלל אינה המלאכה (וגם רבי יהודה, המחייב במלאכה שאינה צריכה לגופה, מודה שבמקרה זה אין זו מלאכת מחשבת, אלא נחשב מתעסק). לעומת זאת, הריגת העקרב נוטלת את נשמתו, גם אם האדם אינו מתכוון לנצל את ההריגה לטובה נוספת. קישור גדרי מלאכת צד לגדרי מלאכת מחשבת מוביל אותנו לדון בעיסוק הנרחב של הפוסקים בפסיק רישא ביחס למלאכת צד. נעיין בזה אחרי שנסכם את הסוגיה ואת הפסיקה להלכה.

להלכה

שמירת שבת כהלכתה (מהזרה תשלט) פרק כה סעיף א

מותר לקטול כל חיה ורמש שנשיכתם מסכנת חיי אדם, כגון כלב שוטה ... או צרעה הנמצאת בקרבתו של תינוק, והוא הדין לגבי כל בעל חיים הממית, לפי המקום והזמן. ומותר לקטלם אפילו כשהם עדיין רחוקים ואינם רודפים אחרי אדם, ואפילו כשהם בורחים מפניו. ויש שמותר לקטול חרקים ממינים מסויימים, במקום שקיים חשש שיעבירו מחלות מסוכנות.

סעיף ב

מזיקים שנשיכתם או עקיצתם גורמת לכאבים מרובים, אבל אינה ממיתה – אם הם עומדים במקומם ואינם רודפים אחרי האדם, והוא חושש שמא יפגעו אותו לאחר זמן – מותר לצודם, אבל אסור להרגם. אי אפשר לצודם – אסור לקטלם באופן שניכר שמתכוון לקטילתם. אבל מותר לדרוס עליהם דרך הילוכו, אפילו אם מתכוון לקטילתם, אבל עליו לעשות באופן שלא יבואו אחרים לידי טעות ויחשבו שמותר לקטול חרקים גם כאשר אין חשש להינזק מהם. ואם מזיקים כאלה רודפים אחרי האדם ואי אפשר לצודם – מותר אף להרגם.

סעיף ג

חרקים אחרים, כגון יתושים, העלולים לעקוץ את האדם, אבל לא יגרמו לכאבים מרובים – יבריחם מעליו ולא יצוד אותם. ובשעה שעוקצים, או שנמצאים על גוף האדם, גם אם אינם עוקצים כעת – אם אי אפשר להסירם בלי לקחת אותם בידיים או בלי לצודם – אף מותר לצודם, דהיינו לקחת אותם בידיים ולהשליכם החוצה. אבל אין להרגם ...

סעיף ד

נמלים, זבובים וחרקים אחרים, שאינם עוקצים את האדם – אסור להרגם, ואף לא לצודם או לדרוס עליהם דרך הילוכו, אפילו אינו מתכוון להרגם ... אבל מותר לשפוך נפט ... בסמוך להם כדי להבריחם, וכן מותר לפזר רעל מבעוד יום

ילקוט יוסף שבת ב סימן שטז סעיף ו

כל חיה ורמש שהם נושכים וממיתין ודאי נהרגים בשבת אפילו אם אין רצין אחריו. אבל שאר מזיקין שאינם ממיתין, כגון נחש ועקרב במקומות שאינם ממיתין, אם רצין אחריו מותר להורגם, ואם לאו אסור להורגם כשנראה שמתכוין להורגם. אבל מותר לדורסם אם מראה עצמו כאילו אינו מתכוין להורגם.

סעיף ז

פרעוש, אסור לצודו בשבת אלא אם כן הוא על בשרו ועוקצו. אך אסור להורגו. וכן אסור להרוג זבובים ויתושים בשבת, אף אם הם עוקצין אותו.

לסיכום:

חז"ל הקלו והתירו לצוד חיות מזיקות. כך עולה מדבר הגמרא במסכת שבת דף קז ע"א, התירה לצוד נחשים ועקרבים (שאינם ארסיים. את הארסיים חובה לצאת לצוד ולהרוג), מכיוון שצידתם אסורה מדרבנן בלבד. בעלי התוספות הרחיבו את ההיתר לצוד ולהשליך פרעושים וחיות מעין אלה, העוקצות את האדם. מהגמרא (מסכת שבת דף קכא ע"ב) עולה שמותר גם להרוג צרעות ועקרבים, אך יש לעשות זאת "לפי תומו". הרשב"א מבאר שהכוונה היא שמותר לדרוס אותם בכוונה תחילה, אך צריך שהרואים לא יראו שעשה זאת בכוונה. וכך פוסק בשו"ע (סימן שטז סעיף י).

מדוע חז"ל החמירו בהריגת החיה שאין לאדם צורך בה יותר מבצידת החיה שאין לאדם צורך בה? מרכבת המשנה מבאר בדומה ליסוד שלמדנו מדברי האבני נזר לעיל. צידה איננה מייצרת מציאות חדשה (אובייקטיבית) שהיא אסורה. לכן ניתן להקל בצידה דרבנן במקום הצורך. אך בנטילת נשמה נוצרת מציאות חדשה (אובייקטיבית). לכן קשה יותר להקל בה. לסיכום ההלכה –

חובה לצוד ולהרוג כל חיה שעלולה לסכן אנשים-פיקוח נפש.

מותר לצוד חיות שנשיכתן כואבת, ומותר להרוג אותן בצורה עקיפה (לפי תומו).

חיות מצייקות בעלמא – מותר להבריח, וכן לתפסן כדי להשליכן מיידית.

פסיק רישא של מלאכת צד**תוספתא מסכת שבת (ליברמן) פרק יב הלכה ז**

ישב אחד על הפתח ונמצא צבי בתוכו, אף על פי שמתכוין לישב עד שתחשך – פטור, מפני שקדמה צידה למחשבה. אין לך שחייב אלא המתכוין לצוד, אם קדמה צידה למחשבה – פטור

כלומר, מכיוון שבשעה שהחיה איבדה את חירותה, האדם לא היה מודע לכך שזו תוצאת מעשיו, גם אחרי שהתוצאה תיודע לו, אין איסור לשמר את המצב הקיים.. וכך פוסק הרמב"ם –

רמב"ם הלכות שבת פרק י הלכה כג

צבי שנכנס לבית ונעל אחד בפניו חייב, נעלוהו שנים פטורין, אם אין אחד יכול לנעול ונעלוהו שנים חייבין, ישב אחד על הפתח ולא מלאהו וישב השני ומלאהו השני חייב, ישב הראשון ומלאהו, ובא השני וישב בצדו, אף על פי שעמד הראשון והלך לו – הראשון חייב והשני לא עשה כלום, ומותר לו לישב במקומו עד הערב ולקח הצבי, למה זה דומה לנעול ביתו לשמרו ונמצא צבי שמור בתוכו שלא עשה כלום, נכנסה לו צפור תחת כנפיו יושב ומשמרה עד שתחשך ומותר

בירושלמי מובא חידוש גדול יותר – שמותר לסגור בעד הצבי גם אם הוא מודע לכך שזו תוצאת מעשיו!

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת שבת פרק יג הלכה ו

ר' יוסי בי ר' בון בשם רב חנינא היה צבי רץ כדרכו ונתכוון לנעול בעדו ונעל בעדו ובעד הצבי מותר. ר' יוסי בי ר' בון בשם רב חונה ראה תינוק מבעבע בנהר ונתכוון להעלותו ולהעלות נחיל של דגים עמו מותר. ר' יוסי בי ר' בון בשם רב חונא היה מפקח בגל ונתכוון להעלות ולהעלות צרור של זהובים עמו מותר

המקרה הראשון הוא מקרה בו אדם רוצה לסגור את הדלת, לכאורה ללא כוונה אחרת למעט הכוונה "לנעול בעדו", כלומר, על עצמו. שני המקרים הבאים עוסקים בחילול שבת לצורך פיקוח נפש. אם במסגרת הטיפול בפיקוח נפש האדם אינו מוסיף מעשה שאינו דרוש לצורך פיקוח הנפש, אך מבצע את הפעולה באופן בו הוא מתכוון להרוויח רווח נוסף – אין בכך כל איסור. הניסוח במקרה הראשון הוא "ונתכוון לנעול בעדו", ואילו במקרים הבאים יש כוונה כפולה – "ונתכוון להעלותו ולהעלות נחיל של דגים עמו", "ונתכוון להעלות ולהעלות צרור של זהובים עמו". לפי ההבחנה שהצגנו לכאורה החלוקה מובנת. במקרה הראשון האדם עושה מעשה לפי תומו, ולכן אין איסור בזה שישנה תוצאה נוספת. במקרים הבאים ההיתר הוא מצד חובתו של האדם לדאוג לפיקוח נפש, ועל כן מותר לו גם להתכוון לתוצאות הנוספות. יש לציין שגם לפי פרשנות זו, המקרה הראשון אינו חף מחידוש. היה בהחלט מקום לאסור את סגירת הדלת מצד 'פסיק רישא'. אמנם כוונת האדם היא לסגור את הדלת בשביל עצמו, אך הצבי בהכרח יכלא בבית על ידי מעשה זה.

הרשב"א מחדש עוד מעבר לכך –

חידושי הרשב"א מסכת שבת דף קז עמוד א

בירושלמי (ה"ו) נראה שהתירו לנעול לכתחלה ביתו לשמור ביתו וצבי שבתוכו, דכיון שהוא צריך לשמור ביתו, אף על פי שעל ידי כך ניצוד הצבי ממילא – מותר, ובלבד שלא יתכוין לשמור את הצבי בלבד, דהכי גרסינן בפרקי דהכא ר' יוסא בר' בון בשם ר' הונא היה צבי רץ כדרכו ונתכוין לנעול בעדו ונעל בעדו ובעד הצבי מותר, ראה תינוק מבעבע בנהר ונתכוין להעלותו ולהעלות נמלה של דגים עמו מותר, רבי יוסי בר בון בשם ר' חונא היה מפקח בגל ונתכוין להעלותו ולהעלות צרור של זהובים עמו מותר. ולפי זה, הא דאמרין "ונתכוין לנעול בעדו", לא בעדו בלבד קאמר, אלא אם נתכוין לנעול אף בעדו קאמר, ולומר שאילו צריך לנעול בעדו – מותר, אף על פי שמתכוון שיהא הצבי ניצוד בתוכו

הרשב"א מדייק מהשוואת המקרים שהגמרא עושה, שגם במקרה הראשון האדם מתכוון לשתי התוצאות גם יחד (ומציע פתרון לדיוק שדייקנו). תלמידו הר"ן תמה עליו רבות –

הר"ן על הרי"ף מסכת שבת דף לח עמוד א

ודבריו תמוהים בעיני הרבה, היאך אפשר שאפילו במתכוין לנעול בעדו ובעד הצבי יהא מותר? וכי מפני שהוא צריך לנעול ביתו נתיר לו לעשות מלאכה בשבת? ולא עוד, אלא שאני אומר שאפילו שאינו מתכוין לנעול בעד הצבי, כל שהוא ידוע שהצבי בתוכו ושאי אפשר לו שלא יהא הצבי ניצוד בתוכו אסור והיינו דאמרין בכולה מכלתין [דף עה. וכ"מ] דמודה ר' שמעון בפסיק רישיה ולא ימות!

הר"ן אינו מסתפק בדחיית דברי הרשב"א בלבד. הוא גם דוחה את ההבנה שהצענו, מכיוון שלכאורה זהו ממש פסיק רישא! הוא מפרש שכוונת הירושלמי זהה לתוספתא והרמב"ם שהבאנו לעיל –

וזו שאמרו בירושלמי עניין אחר הוא, לומר שאם נתכוין לנעול את ביתו ולא נתכוין לצבי כלל, אף על פי שאח"כ מצא הצבי שמור בתוכו – מותר, כלומר שאינו מחויב שיפתח את ביתו וסמכו לזו תינוק מבעבע בנהר ומפקח בגל ולא שיהו דומות ממש בעינים לפי שבענין פקוח נפש אפילו מתכוין למלאכת הרשות עם אותה מלאכה של פקוח נפש מותר וכיוצא בזה אמרו בגמרא דילן במס' יומא (דף פד ב) והטעם מפני שהוא מלאכת מצוה וחובה היא עליו לפיכך אף על פי שהוא מתכוין עם אותה מלאכה למלאכה אחרת שהיא אסורה בשבת התירו חכמים כדי שלא ימנע בשום ענין מפקוח נפש המוטלת חובה עליו, אבל במלאכת הרשות – חס ושלום!

הר"ן ניתח את הירושלמי כפי שהצגנו לעיל. הבדל הניסוח בין המקרה הראשון והבאים מבוסס על כך שהראשון עוסק ב"מלאכת הרשות" (סגירת הדלת לצורך האדם), ואילו המקרים הבאים הם "מלאכת חובה" – מחובתו לדאוג לפיקוח הנפש. אך גם במקרה הראשון, הכוונה היא שהאדם סגר את הדלת ללא מודעות לכך שהצבי נמצא שם. רוב פוסקי אשכנז פסקו כר"ן –

אליה רבה סימן שטז אות יז

אני אומר דאף שעושה לשמור חייב, מיהו אם לא ידע שיש צבי בביתו ונעל לשמור אין צריך לפתחו ופטור וכך פסק המשנה ברורה (שם ס"ק כה).
ברם, בדברי הפוסקים יש דיון רחב ומשמעותי בנושא של ספק פסיק רישא, עיינו בהרחבות.

❖ הרחבות – ספק פסיק רישא בסגירת תיבת זבונים

מדוע, אם כן, הרשב"א מתיר להתכוון לצוד את הצבי? וגם אם לא נקבל את חידושו הקיצוני של הרשב"א, כיצד נבאר את פשט הירושלמי? מדוע שבהקשר של מלאכת צידה נקל יותר ונתיר לצוד בפסיק רישא?

מרכבת המשנה (חעלמא) הלכות שבת פרק י הלכה כג

והטעם דכל עיקר מלאכת צידה איננה מלאכה בידיים מצד העצם, כמו טחינה וקצירה, אלא מצד המקרה, כשיש צבי בתוכו ונועל ומתכוון לצבי, אבל בלא כוונה – אין עליה שם מלאכה כלל, ומשום הכי אין לך שחייב אלא המתכוון לצוד, ומי שאינו מתכוון לצוד – פטור אף על גב דהוה פסיק רישא

מרכבת המשנה מבאר שגם היתר זה מבוסס על אותו היסוד. כל איסורו של הפסיק רישא נובע מכך שבין אם האדם רצה בתוצאה זו או לא, אובייקטיבית ישנה תוצאה. אך מכיוון שהצידה אינה מחדשת מציאות אובייקטיבית, כפי שביארנו לעיל, לא שייך להתייחס למציאות של פסיק רישא של צידה. כפי שצינו, למעשה פוסקי אשכנז לא קיבלו את החידוש הזה, ופסקו שפסיק רישא של צידה אסור (ראה בהגהות הרמ"א על השו"ע סעיף ב, בשו"ע סעיפים ה-ו, וכפי שלמדנו בדברי האליה רבה והמשנה ברורה לעיל). אך הרב עובדיה, המבאר את הרשב"א באופן דומה למרכבת המשנה, פוסק שניתן לסמוך עליו במקום הצורך –

שו"ת יביע אומר חלק ד - אורח חיים סימן כה

מוכח מדברי הרשב"א בשם הירושלמי שהובאו בהר"ן (ס"פ האורג) שמותר לנעול ביתו אף על פי שממילא הצבי ניצוד בתוכו כיון שאינו מכוין רק לשמור ביתו. ותמה הר"ן דהא הוה פסיק רישא. ולדברינו ניחא שאם אינו מכוין לצוד לא הוה מלאכה.

ילקוט יוסף שבת ב סימן שטז סעיף ג

צבי שנכנס לבית בשבת, יש אומרים שמותר לנעול את הבית לכתחלה כדי לשמור את ביתו, אף שבסגירה זו גורם לשמירת הצבי, ובלבד שלא יתכוון לשמור הצבי בלבד. ויש אומרים שאין להקל בזה

❖ הרחבות – ביאורים נוספים בשיטת הרשב"א, והשלכות אפשריות לאבות מלאכה אחרים

לצד הדיון על ציד בפסיק רישא, יש לציין שאסור לצוד בגרמא. בהרחבות נעמיק בנושא זה. כאן נעתיק את הנחיות הפוסקים למעשה.

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשלט) פרק כה סעיף ו

אין להעמיד מלכודת וכדו' כדי ללכוד בה עכברים חתולים וכיו"ב, משום איסור צידה. ואין לפזר רעל כדי להמית מזיקים וחרקים למיניהם, הן משום איסור גרמא של נטילת נשמה, והן משום איסור טלטול הרעל שהוא מוקצה. אך מותר להעמיד את המלכודת ולפזר את הרעל מבעוד יום.

ילקוט יוסף שבת ב סימן שטז סעיף יב

אסור לפרוס מצודה בשבת, אף כדי לצוד עכבר. ואף - על - פי שאין העכבר ניצוד תיכף בשעת פריסת המצודה. ואפילו אם פורש המצודה על כסא אסור, אבל לפרוס מערב - שבת מותר.

שם סעיף ח

יש אומרים שמותר ליתן סם - המות לפני הזבובים והיתושים בשבת המצערם אותו. ויש אוסרים. ונכון להחמיר בזה, אך המיקל לא הפסיד.

שם סעיף ט

מותר להשתמש בריסוס "פליט" ושאר סמים נגד זבובים ויתושים בשבת. ובלבד שלא ירסס כנגדם ממש, אלא יזלף באויר. וכן צריך שיהיה חלון אחד פתוח כדי שהזבובים יוכלו לצאת משם.

❖ הרחבות – צייד בגרמא

רבנות – סימן שט"ז

סיכום

כיצד צדים?

במשנה (מסכת שבת פרק יג משנה ב) חלקו רבי יהודה וחכמים אם הצד ציפור למגדל וצבי לבית חייב. רשב"ג מגדיר את שיטת חכמים, שהצד באופן בו החיה מחוסרת צידה – פטור (אך אסור מדרבנן), אחרת – חייב. במשנה (מסכת ביצה פרק ג משנה א) מגדירים אלו חיות נחשבות שניצודות ועומדות, והלכך מותר לצוד אותן ביום טוב. ממשניות אלו אנו למדים שישנו שלב בו החיה ניצודה ועומדת, ומאותו שלב ואילך אין איסור (לכל הפחות, מדאורייתא) לתפוס אותה.

בגרמא (מסכת שבת דף קו ע"ב) רב אשי מציע שלוש הגדרות לביבר בו החיה נחשבת ניצודה –

1. תלוי אם האדם יכול לתפוס את החיה בשחייה אחת.
 2. תלוי ברוחב הביבר. אם הביבר מספיק צר, החיה נחשבת ניצודה בביבר זה (בעלי התוספות במקום מעירים שהיה גובה סטנדרטי לכתלי ביברים, ולכן נפילת הצל של כותל אחד על משנהו שיקף רוחב מוגדר אחד).
 3. תלוי אם ישנם פינות וחרכים בהם החיה יכולה להתחמק מהאדם.
- בכל ההגדרות עולה ש אם לחיה יש אפשרות לחמוק מהאדם, היא איננה נחשבת כניצודה. ואם איננה יכולה, היא נחשבת ניצודה. וכך פסק בשו"ע (סימן שטז סעיף א).
- לאור הגדרה זו, מובנים דברי הגמרא (שם) האומרת שאריה אינו נחשב ניצוד עד שיהיה בכלוב קטן, ומצד שני, אין איסור דאורייתא בצייד חיות שאינן יכולות לברוח מהאדם (ברם אם הן משוחררות, יש איסור דרבנן בציידן).

דבר שבמינו ניצוד

בגרמא (מסכת שבת דף קז ע"ב) רבי אליעזר ורבי יהושע חולקים אם חייב על צידת פרעוש. רב אשי מבאר שמחלוקתם היא אם יש חיוב על צידת דבר שאין במינו ניצוד.

אך הגמרא שם מבארת שהמשנה התולה את החיוב על צייד החיות בצורך של האדם בהן אומרת שהיא דעת רבי שמעון, ואילו רבי יהודה מחייב בכל מקרה. משמע שאין כאן מחלוקת חריגה ביחס לצייד חיות שאין צורך בהן, אלא זו המחלוקת הרגילה בענין מלאכה שאינה צריכה לגופה!

בכדי לפתור את הבעיה, בעלי התוספות מבחינים בין שלוש קטגוריות –

- א. מה שאין במינו ניצוד – לגביהם נחלקו רבי יהושע ורבי אליעזר אם חייב, אפילו אם צד אותם לצורך.
- ב. מה שבמינו ניצוד – החיוב על צידתם תלוי בכוונת הצד.
- ג. חיות שהצורך בציידן ברור מאליו, חייב על צידתם גם ללא כוונת שימוש.

רש"י, לעומת זאת, מבחין בין שני סוגי חיות – כאלו שבמינו ניצוד, עליהן חייב, וכאלו שאין במינו ניצוד. מדברי רש"י משמע שמחלוקת התנאים היא רק אם צדם שלא לצורך. כלומר – אם צד כל חיה שהיא לצורך – חייב. אם צד חיה שלא לצורך – אם במינה ניצוד – בכל זאת חייב. ואם אין במינה ניצוד – פטור, אך רק בגלל שצדה שלא לצורך. הרמב"ם פוסק כרבי יהודה, שחייבים על מלאכה שאינה צריכה לגופה. ובכל זאת פוסק שחייב רק על מין שבמינו ניצוד. מדוע?

האבני נזר מסביר שבשונה מרוב המלאכות, בהן ניתן להבחין בתוצר של המלאכה, ללא קשר לצורך של האדם בו, למלאכת צד אין תוצר אובייקטיבי. התוצר הוא בהכרח התוצר הסובייקטיבי, התלוי בצורך של האדם.

לכן הגדרת הצייד תלויה ביכולת לתפוס את החיה בשחייה אחת. הגדרה זו מתייחסת לכך שהחיה מוכנה לשימושו של האדם, גם אם היא איננה אובייקטיבית ניצודה.

לאור זאת מובן מדוע הרמב"ם פוטר על צידת מין שאין במינו ניצוד. זו אינה מלאכה שאינה צריכה לגופה. אם לאדם אין צורך בחיה זו, זו איננה המלאכה כלל!
 עתה גם מובנים יותר שלושת ההגדרות של בעלי התוספות –
 חיה שאין במינה ניצוד – זו חיה שגם אחרי שהאדם לכד אותה, היא איננה מוכנה לשימושו של האדם (שהרי אין בה שימוש).
 לכן גם רבי יהודה פוטר על צידתה.
 חיה שבמינה ניצוד – צידתה שלא לצורך שימוש תלוייה במחלוקת רבי יהודה ורבי שמעון (עליה המשנה אמרה שתלוי בכוונה, והגמרא ביארה שזה לפי רבי שמעון, ולא רבי יהודה).
 חיה שהשימוש בה נרחב – כניסתה לשליטת האדם היא בהכרח שימושית. לכן זהו מעין "פסיק רישא", גם רבי שמעון מודה שהקריטריון שהבהמה שימושית לאדם התקיים.

חיות שברשותו

במשנה (מסכת שבת פרק יד משנה א) נאמר שפטור על צידת חיה ועוף שברשותו.
 בירושלמי על משנה זו רבי יוסה מבחין בין שור שמרד ושור שלא מרד.
 להלכה (בשו"ע סימן שטז סעיף ב, ומבוארים דבריו בפוסקים - מגן אברהם ס"ק כו, ערוך השולחן סעיפים לו-לז, משנה ברורה ס"ק נט, ביאור הלכה ד"ה *וי"א, ונפסק בשש"כ פרק כז סעיפים לד-לו) ישנה הבחנה בין שלושה סוגי חיות שברשותו -
 1. בהמות שאינן מתחמקות מאנשים כלל. לגבי בהמות אלו אין איסור צידה כלל. 2. חיות שלא מאפשרות לאדם לתפוס אותן בכל עת, אך בסופו של דבר ישובו למרותו של האדם. לגביהן המחלוקת בין השו"ע והרמ"א שהובאה לעיל. 3. בהמות שמורדות, ואינן מאפשרות לתפוסן כרגע. מוסכם שתפיסתן הוא איסור צד מדאורייתא.

חיות המסכנות והמציקות

חז"ל הקלו והתירו לצוד חיות מזיקות. כך עולה מדבר הגמרא במסכת שבת דף קז ע"א, התירה לצוד נחשים ועקרבים (שאינם ארסיים. את הארסיים חובה לצאת לצוד ולהרוג), מכיוון שצידתם אסורה מדרבנן בלבד.
 בעלי התוספות הרחיבו את ההיתר לצוד ולהשליך פרעושים וחיות מעין אלה, העוקצות את האדם.
 מהגמרא (מסכת שבת דף קכא ע"ב) עולה שמותר גם להרוג צרעות ועקרבים, אך יש לעשות זאת "לפי תומו". הרשב"א מבאר שהכוונה היא שמותר לדרוס אותם בכוונה תחילה, אך צריך שהרואים לא יראו שעשה זאת בכוונה. וכך פוסק בשו"ע (סימן שטז סעיף י).

מדוע חז"ל החמירו בהריגת החיה שאין לאדם צורך בה יותר מבצידת החיה שאין לאדם צורך בה? מרכבת המשנה מבאר בדומה ליסוד שלמדנו מדברי האבני נזר לעיל. צידה איננה מייצרת מציאות חדשה (אובייקטיבית) שהיא אסורה. לכן ניתן להקל בצידה דרבנן במקום הצורך. אך בנטילת נשמה נוצרת מציאות חדשה (אובייקטיבית). לכן קשה יותר להקל בה. לסיכום ההלכה –

חובה לצוד ולהרוג כל חיה שעלולה לסכן אנשים-פיקוח נפש.
 מותר לצוד חיות שנשיכתן כואבת, ומותר להרוג אותן בצורה עקיפה (לפי תומו).
 חיות מציקות בעלמא – מותר להבריח, וכן לתפוסן כדי להשליכן מיידית.

פסיק רישא של מלאכת צד

בתוספתא (שבת פרק יב הלכה ז) נאמר שאם אדם חסם את דרכה של חיה בלא משים, אין חובה לשחררה.
 בירושלמי (שבת פרק יג הלכה ו) מובאים רצף של קולות – אדם נעל את ביתו כדי לשמור עליו, ונעל גם צבי. אדם מתכוון להציל תינוק מהנהר, ומתכוון לצוד עמו דגים. אדם מתכוון להציל אנשים שנפלה עליהם מפולת, ובדרך לאסוף מטמון המסתתר שם.

גם בהבנה מוגבלת של המקרה הראשון, מדובר בפסיק רישא של צידה, ויש חידוש גדול בקולא זו.
 אך הרשב"א מוסיף שמהשוואת המקרים עולה שמותר לאדם לנעול את ביתו בכוונה לצוד את הצבי!
 הר"ן דוחה את שני הדברים. הרשב"א אפילו לא מדבר על פסיק רישא, אלא על מלאכה הנעשית בכוונה תחילה! הר"ן מסביר שגם הירושלמי התכוונו לדברי התוספתא, וכוונתה היא שאין חובה לשחרר את הצבי. אך ודאי שאם מודע לכך שהצבי בבית, אסור לנעול את הבית!

מרכבת המשנה מסביר שהרשב"א משקף תפיסה קיצונית של היסוד המלווה אותנו במשך השיעור. מכיוון שהצידה איננה מבוססת על מצב אובייקטיבי, איסור פסיק רישא אינו חל עליה. הרשב"א לוקח זאת צעד הלאה, ואומר שבכל פעולה שיש לה שתי תוצאות לא יהיה איסור מלאכת צד!

פוסקי אשכנז פסקו כר"ן, אך הרב עובדיה צירף את שיטת הרשב"א להתיר מצבים אחרים.